

Дејан Микавица
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за историју
 mikavica@ff.uns.ac.rs

Оригиналан научни рад
 примљено: 1. јун 2013
 прихваћено: 1. октобар 2013

БЕЗНАДЕЖНИ САВЕЗ. СРПСКО-ХРВАТСКИ ОДНОСИ И ВОЈВОЂАНСКО ПИТАЊЕ 1848–1868 (2)*

Сажетак: У времену апсолутистичке управе у Хабзбуршкој монархији (1849–1860) српско-хрватски односи су реализовани на основама које је дефинисала хрватска политичка елита, што је подразумевало даљу безусловну подршку српског народа идеолошко-политичкој конструкцији хрватског државног права. Од Бечког књижевног договора до завршетка рада Хрватског сабора 1861. године, српски либерални политички прваци су покушавали на различите начин, парламентарне и публицистичко-журналистичке, да придобију хрватску страну за политичко савезништво два народа, али су ова очекивања остала неиспуњена због суштинских разлика две државне идеје, у политичком, националном и територијалном погледу. Ове разлике нису се могле превазићи упркос настојањима пречанских српских либерала да их занемаре, потисну или релативизују у интересу постизања савеза за који нису постојале кључне историјске и друштвене претпоставке.

Кључне речи: Хрвати, Срби, Мађари, Хрватски сабор, Еуген Кватерник, Јосип Јурај Штросмајер, Михаило Полит Десанчић, Максимилијан Прица, Никола Крестић, Иван Мажуранић, хрватске политичке странке.

Политички и друштвени живот Срба у Хрватској и Славонији после 1849. године одвијао се у знаку Бахове централистичке управе уведене у Хабзбуршкој монархији као резултат победе политике Бечког двора над народима који су покушали да остваре демократске и националне идеале у складу са тековинама европске грађанске револуције. Демократске слободе су угушене, национална права осујећена, а Срби на хрватско-славонском простору су били, уз све то, посебно оптерећени економским и социјалним сиромаштвом које је битно потиснуло њихово интересовање за преиспитивање значаја и сврсисходности донедавног хрватско-српског ратног савезништва и правно-политичких тема које су се односиле на политичку и националну равноправност са Хрватима. Тим пре што је у новоуспостављеној управи постигнут привид равноправности на основу којег су

* Текст је настао као фазни резултат рада на пројекту *Војвођански простор у контексту европске историје* (број 177002) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

поједини Срби имали разлога да не показују незадовољство друштвеним статусом,¹ док су основне претпоставке за дефинисање српске политике изгледале довољно сачуване у духовном јединству српског народа, историји, традицији, народној епизици и деловању Српске православне цркве, у оквирима Карловачке митрополије, с посебним ослоном на две епархије: Пакрачку и Горњокарловачку.² Ове духовно-институционалне темеље озбиљно је нарушавала чињеница да је Католичка црква била повлашћена, а Православна црква, упркос проглашењу верске равноправности (1848), само формално „трпљена“, као и објективне друштвено-економске околности у којима су православне парохије располагале малим иметком, тешко се издржавајући од својих верника, без икаквих дотација из државних фондова и без могућности да стање поправе представкама свештенства Горњокарловачке епархије упућених бану Јелачићу (1850) у којима се тражило његово залагање код цара да им се обезбеди одговарајућа плата. Због немогућности да се нађе свештено лице способно за службу, неке цркве у Горњој Крајини остале су празне, што је повећавало могућност преласка православних у католичанство.³ Недовољно образовање свештеника посебно је утицало на општи ниво писмености српског становништва за које су иначе постојали слаби услови с обзиром на свега 32 славеносрпске основне школе верског карактера на простору Хрватске, Славоније и Границе (1856), мали број писмених Срба, забрану уношења „илирских, чивутских и влашких књига“, слабе културне везе са Србима у Војводству Србији и Кнежевини Србији. Доласком Ђорђа Нагошевића за надзорника свих српских основних школа стање се унеколико поправило, посебно с обзиром на његово заузимање код учитеља да код деце буде интересовање за српску прошлост, да им читају народне песме, показују иконе и слике народних јунака и мученика и да учине све што могу како би се искорењивала несрпска лична имена. Ћирилица, као писмо српског народа, није забрањена у овом периоду, а као најдоследнији борци за очување ћирилице показали су се карловачки епископ Евгеније Јовановић и пакрачки Стефан Крагујевић.⁴ У оваквим околностима започета је расправа између представника српске и хрватске политичке елите која је само формално имала филолошки карактер.⁵ У њој се показало да између српске и хрватске државне и националне мисли постоје битне

¹ Заступљеност Срба у вишим установама Хрватске могла је изгледати као потврда релативне политичке равноправности: Мојсије Балтић, Мојсије Георгијевић, Огњеслав Утјешеновић и Глигорије Роксандић били су, на пример, поджупани. Светозар Кушевић био је саветник Загребачке жупаније, а Дане Станисављевић високи чиновник у финансијској управи. Почетком педесетих година лекар Александар Мраовић, поседник и трговац Никола Николић и трговац Јанко Малин заступали су Србе у управи града Загреба (В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд 1991, 38–44).

² На читавом подручју Хрватске и Славоније, како у цивилном тако и у крајишком делу, било је од 1849. до 1860. и касније, укупно 377 православних парохија и око 466 цркава, у којима је служило 428 свештеника, каноника и јеромонаха.

³ Материјални положај српског православног свештенства погоршан је укидањем работе, увођењем папирног новца, повећањем цена.

⁴ В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији*, 44–45.

⁵ За име језика у употреби коришћени су различити називи: „земаљски језик“ (landestübliche Sprache), затим „хрватско-илирски“, „хрватски“ језик као назив за латиничке и „српско-илирски“, односно „српски“ за ћириличке текстове.

разлике, непомирљива nesaglasja и идеолошко-политичке супротности чије превазилажење објективно није било могуће уколико обе стране инсистирају на националној и историјској посебности без икаквог уважавања и толеранције према правима и културно–цивилизацијским специфичностима другог народа.

Либерално-демократски представници тадашње српске политичке мисли у Хабзбуршкој монархији, упркос свим, упорним и неретко нерационалним настојањима да на сваки начин сачувају претпоставке српско-хрватског културног и политичког савезништва, нису се могли оглушити о потребу да одговоре на хрватске ставове којима је већ тада отворено оспораван, омаловажаван и поништаван сваки вид српске националне посебности, поготово када је Анте Старчевић наступио у политичкој јавности настављајући стопама пуковника треће огулинске пуковније Јосипа Мароичића и покушавајући да на крајње увредљив начин оспори и поништи национални идентитет Срба и повреди њихова национална осећања. Све до тада могло је изгледати да поверење најугледнијих војвођанских српских интелектуалаца према хрватском народу и његовим представницима није битно ослабило ни у овој деценији неоапсолутистичке управе, напротив. Оно се посебно уверљиво манифестовало и континуирано учвршћивало у сфери новинарско-публицистичке делатности и у том контексту је врло значајна улога припала *Јужној пчели*, *Србско-народном вестнику*, *Србском дневнику* и *Световиду* који су, неретко и неумерено, посебну пажњу посвећивали проблемима и интересима Хрвата и заступали мишљење да су политички и национални циљеви Хрвата и Срба блиски, а сарадња ова два народа потребна у обостраном интересу.⁶ Подједнако, као и српске, Данило

⁶ Од пречанских српских листова у овом периоду најпре је покренута *Војвођанка*, углавном књижевни лист браће Медаковић, Данила и Милорада, али она није могла ући у Војводину и излазила је само у Земуну од јануара 1851. Била је кратког века, а њени чланци политичког карактера нарочито су испровоцирали власти у Кнежевини Србији и довеле до тога да издавање листа забрани највиша војна власт у Земуну. *Јужна пчела* као политички лист са књижевним додатком од 1852, излазила је најпре у Темишвару, управно-политичком седишту Војводства, од 15. октобра 1851. под уредништвом Милорада Медаковића, а затим у Новом Саду, објављујући садржаје у духу лојалности Хабзбуршкој династији и држави, али и у прилог хришћанских и српских интереса у Османском царству. Објављивани су чланци о просветном, културном, привредном животу војвођанских Срба, а као повод за забрану листа, 30. априла 1852, искоришћен је један допис у којем се читаоци извештавају са каквим одушевљењем су становници Руме изгрлили и изљубили крет цара Душана који је донео један калуђер из манастира Дечана. *Србско-народни вестник*, који је покренуо земунски државни учитељ Милош Лазаревић, излазио је с прекидима од априла до децембра 1852. и до марта 1853, бавио се највише просветним и образовним питањима, остајући привржен српској црквеној јерархији и православљу и разликовао се од *Србског дневника* у тумачењу неких мање важних политичких и друштвених питања. *Србски дневник* је Данило Медаковић покренуо у Новом Саду 21. јуна / 3. јула 1852. као нови српски политички лист који је нарочито водио бригу да не изазове подозрење власти и да избегава разлоге који би довели до његовог укидања, што се ипак десило 28. маја 1859, после неколико опомена власти које су томе претходиле. Под истим именом обновио је излажење од 1859. до 1864. године. *Световид* је као белетристички лист покренуо Александар Андрић 14. јула 1852. у Темишвару, а у Беч га је преселио у децембру 1852. Лист се бавио углавном књижевним и просветним темама, а од 1854. прерастао је у политички лист који је изједначавао интересе Српства са интересом Аустрије. У последњој години излажења (1859), Андрић је с више националног одушевљења објавио чланке и песме које су ишле у прилог идеји српског националног ослобођења, а у Београду најавио обнављање листа с истим називом у којем ће се писати против аустријске самовоље и тлачењу народности. О томе вид. поближе: В. Крестић, *Историја српске штампе у Угарско 1791/1914*,

Медаковић је заступао хрватске интересе, предано заговарајући остварење највишег идеала хрватске националне политике, територијалне целокупности такозване Троједне краљевине, не видећи у томе никакву великохрватску политику која би на било који начин била усмерена ка осујећивању националних, политичких, државотворних и демократских интереса Срба. Притом је у *Дневнику* наглашавао да не инсистира на постизању, режиму иначе неомиљене, свесловенске узајамности, али да ипак нарочито држи до добрих и пријатељских односа између Хрвата и Срба. Једино је у поменутој полемици – коју је отворио тада млади првак хрватске политичке идеологије Анте Старчевић – одговорио критички у *Дневнику*, слично као што је то учинио и Јован Суботић у *Летопису*: одважно, здушно и аргументовано се супротстављајући још једној манифестацији великохрватске идеје промовисане у хрватским *Народним новинама* (септембар 1852), посебно у оном сегменту који се тичао српског и хрватског језика.⁷ Ипак, далеко више одважности и упорности показивао је Медаковић у заступању српске либерално-демократске политике супротстављене утицају и значају српске црквене јерархије у друштвеном животу пречанских Срба него што је то био случај са критиком великохрватских политичко-публицистичких написа. Наиме, Медаковићев благодан став према Мађарима, посебно од новембра 1857. године, употпунио је слику нове национално-демократске политике пречанских Срба у којој су, у односу на Хрвате, задржане кључне идеолошке саставнице из револуције када је постојало опште уверење да су за сарадњу и савез ова два народа створене све неопходне претпоставке.

И Лазаревићев *Вестник* се на свој начин свесрдно залагао за српско-хрватску слогу док Андрићев *Световид* није чак ни одговорио на Старчевићеве, по Српство крајње увредљиве, чланке, сматрајући да би то могло нанети штету и српским и хрватским интересима и уместо осуде хрватске политике препоручивао је „југословенску слогу“ као најбоље решење за ублажавање и превазилажење хрватске нетрпељивости према Србима. Због оваквог, благоданог и толерантног извештавања Медаковић је заслужно добио посебну похвалу Људевита Гаја у његовим *Новинама*⁸, у којима је две године раније (28. марта) објављен Бечки књижевни договор о јединственом језику и заједничкој књижевности Срба и Хрвата, чиме је употпуњена историја овог питања које су хрватски илирци настојали да реше

Нови Сад 1980, passim.

⁷ Ј. Суботић је у *Автобиографији* забележио: „Др. Анте Старчевић тврдио је у свом означеном чланку [*Народне новине*, 27. септембра 1852 – Д. М.], да Срби нису Срби, него се само тако зову, да Срби и нису код њега Срби него Servi, да Срби код њега украдоше туђ језик, туђу веру, туђа имена, туђу капу, туђе димлије, туђ ћурак, туђе песме и продају их под своје“ (*Автобиографија*, други део: пролеће, Нови Сад 1902, 141). На истом месту је о Анти Старчевићу забележио и ово: „То је исти Анте Старчевић, који се касније као пророк у хрватској омладини појавио, и до великог утицаја дошао. Ја признајем добру вољу код овог сународника нашег, али ми се чини да је код њега већа наклоност за особеношћу, него к објективној истини. Поред тога ми се чини, да нема оне зрелости у суђењу, која је апсолутно нужна за реални успех ма какве доктрине и акције. Њему примају што каже, јер говори само оно, о чему зна, да ће се младим духовима допасти; он се допада, јер говори само оно, што зна, да свет жели и воли. Може ли то бити, то није његова брига; хоће ли тим својој науци и свом народу више шкодити, за то он не пита. Цел му је магловита. За средства и не распитује.“

⁸ В. Крстић, *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*, 100–101, 105, 108, 129.

тако што су усвојили штокавско наречје као хрватски књижевни језик. Бечким договором умногоне су ојачане претпоставке за свеколико приближење двеју култура и учвршћено поверење српског народа према културно-књижевној димензији хрватске националне политике без обзира што договор није одмах остварен и реализован. Наиме, у оквиру овог договора српске и хрватске књижевне елите коју су представљали Вук Караџић, Ђура Даничић и са хрватске стране Иван Кукуљевић Сакцински, Димитрије Деметар, Иван Мажуранић, Винко Пацел и Стјепан Пејаковић, прихваћена су као равноправна наречја екавица и ијекавица под условом да се у употреби не мешају с тим да је ипак препоручена ијекавица као верзија српскохрватског књижевног језика и Вуку препуштено да напише Главна правила за јужно наречје. Тиме није превазиђено неповерење хрватске стране према Вуку и његовим тврдњама заснованим на учењу тадашњег најистакнутијег слависте и бечког професора Франца Миклошича, да су само чакавци и кајкавци прави Хрвати.⁹

Срби у Војводству Србији, иако нису скривали незадовољство оним што су стекли у политичком погледу крајем 1849. године, искористили су постојеће друштвене околности за формирање нове, интелектуалне, национално-либералне елите која је тумачила интересе пречанских Срба у Војводству Србији али уједно заступала, усмеравала и предводила Србе на Хрватском сабору истим оним ентузијазмом којим је то чинила и на Угарском и српском, Црквено-народном сабору. Политичке могућности јужноугарских Срба на Хрватском сабору стављене су на проверу оног тренутка када је, после изгубљеног рата Аустрије против Пруске и Италије, Октобарском дипломом практично наговештено укидање Српске Војводине јер Срби у овом уставном акту нису ни поменути док је титула великог војводе Војводства Србије нестала из царског наслова.¹⁰ Дефинитивно укидање Војводства Србије (27. децембар 1860) значило је за представнике хрватске, нарочито оне искључивије, правашке политике, отварање широког простора за критику свих српских захтева за националном равноправношћу и осуду њихових настојања да постигну макар политичку равноправност на хрватско-славонском простору, која није подразумевала територијалну аутономију. Губитак српске Круновине, схваћен је у загребачкој политичкој јавности као добитак за хрватску страну и уједно подстакао неповерење Хрвата према Србима и њиховој националној идеологији. Оно је на врло уверљив и тенденциозан начин доказано и касније, нарочито речима једног хрватског посланика, Милета Старчевића¹¹: „Та несигурност унутарње аустријске политике, а напосе укидање Војводине Српске силило је представнике аустријских Срба на промјену тактике према Хрватима. Оне агресивности и отворености којом се је одликовала млада великосрпска идеологија у доба илиризма и Бахова апсолутизма, нестаје, а мјесто ње се опажа неприкривена потиштеност и бојазан

⁹ П. Ивић и Ј. Кашић, *Културна историја Срба у XIX веку*, Историја српског народа, књ. V/2, Београд 1981, 361–362; Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд 2007, 678–679, 682.

¹⁰ Д. Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690–1920*, Нови Сад 2005, 56.

¹¹ Миле Старчевић (1862–1917), синовац Анте Старчевића, студент теологије, правник, приправник у адвокатској канцеларији Јосипа Франка. Посланик у Хрватском сабору од 1892. до смрти, као припадник праваша, а после њиховог цепања, од 1908. године, првак Старчевићеве странке права (Миљиновици).

пред будућношћу. Сада је била посве другојачија ситуација, него онда када су Срби имали своју Војводину Српску. Уз посебну државу, кнежевину Србију, могла је лагано таква аутономна покрајина постати у оквиру Монархије право жариште и средиште за све крајеве у којима има Срба. Великосрпска акција могла је дакле онда бити отворена и агресивна, али је сада, када је једним потезом пера избрисана Војводина Српска, требало ударити посве другим путем. Напосе је према Хрватима у банској Хрватској требало промијенити досадање држање. Главни циљ: стварање велике Србије требало је одложити на боља времена и службеној политици у оквиру Хрватске дати наоко што невинију форму. Тако ће од пада Бахова апсолутизма до угарско-хрватске нагодбе 1868. године бити најближи циљ српске политике у Хрватској: борба за признање посебне српске народности за просвјетну и верску аутономију Срба у банској Хрватској, а против хрватскога југославенства. Те је захтјеве политички најбоље формулирао Светозар Милетић, подијеливши их у шест точака.¹²

Чим је објавио Октобарску диплому којом је обновљен политички живот и установљено ново уређење са Државним већем (Reichsrat) као јединим представничким телом за целу Аустрију,¹³ цар Франц Јозеф је наложио хрватском бану Јосипу Шокчевићу да поднесе предлог о сазиву Хрватског сабора који би расправљао питање државноправног односа између Хрватске и Угарске. У складу с тим одржана је банска конференција (26. новембар 1860) с учешћем педесет пет световних и црквених великодостојника, и на којој се, поред предлога изборног закона за Сабор и нацрта о уређењу жупанија, расправљало и о кључним питањима за хрватску националну политику а односила су се на увођење народног језика као службеног, оснивање Хрватско-славонске дворске канцеларије, именовање великих жупана, присаједињење Далмације Хрватској. Цар је прихватио, у једном писму (5. децембар 1860), да народни буде службени језик, одобрио је оснивање Дикастерије која би се бавила унутрашњом управом, правосуђем, верским пословима и наставом и на њено чело поставио Ивана Мажуранића који би предлагао именовање великих жупана. Питање сједињења Далмације и Хрватске није ни узето у разматрање. Дајући хрватским политичарима оно што се нису до тада усуђивали ни сами да траже, Бечки двор је настојао да што више ослаби политичку позицију мађарских државника у предстојећим преговорима око унутрашњег уређења Монархије. Хрватски политички прваци су настојали да то искористе и обезбеде за Хрватску што већи степен самосталности. При свему томе, показало се да нису довољно спремни да се одрекну редефинисаног савеза Хрватске са Мађарском и у том циљу је Мажуранић, преко Максимилијана Прице, настојао сачувати везе са Ференцом Деаком, прагматичним вођом мађарских либерала.¹⁴ Када је за Мађаре

¹² М. Старчевић, *Др Анте Старчевић и Срби*, Загреб 1936, 68.

¹³ Чинило га је 100 делегата из појединих круновина и земаља. Дипломом су предвиђени централни државни органи и покрајински органи власти за поједине аустријске земље. Право сазивања и распуштања Државног већа припадало је владару.

¹⁴ На Угарском сабору 1861. године профилисале су се две струје, односно конституисале две мађарске политичке странке, међу којима је основна разлика била једино у томе на који начин треба бранити пред владаром четрдесетосмашке позиције и на који начин треба одбити слање угарских заступника у Рајхсрат:

неприхватљива Октобарска диплома замењена Фебруарским патентом (26. фебруар 1861),¹⁵ образовано је у Бечу Царевинско веће (Reichsrat) као заједничко, дводомо представничко тело за целу државу, у којем су Горњи дом (Herrnhaus) чинили вирилни чланови, представници аристократије, црквени достојанственици, од цара именоване истакнуте личности, док је Дом посланика (Abgeordnetenhaus) имао 343 члана бирана на покрајинским саборима и у њега је Угарска имала право да шаље 85, Хрватска 8 а Далмација 5 посланика.¹⁶ Овим актима Хрватској је намењена управна деконцентрација, аутономно законодавство у ограниченом делокругу, мајоризовано представништво у централном парламенту, док су за Србе у Хрватској и Славонији они могли изгледати као делимично прихватљиво политичко решење, упркос чињеници да њима није учвршћена ниједна битна саставница пречанске српске политике коју су у том тренутку представљали црквена јерархија у Карловачкој митрополији и јужноугарски либерали окупљени око Светозара Милетића, Јована Суботића, Јована Живковића и Михаила Полита Десанчића. Хрватски сабор је сазван истог дана када је проглашен нови устав, Фебруарски патент, а састао се 15. априла 1861. и радио до 8. новембра 1861. године.¹⁷

Иако је Банска конференција тражила да Војна граница учествује на Сабору, цар Франц Јозеф је то одбио и избори су извршени по изборном закону из 1848. године само у Хрватској. Као приоритетни задатак Хрватског сабора поставило се питање државноправног односа Хрватске према Мађарској, избор девет представника у Царевинско веће, устоличење бана Шокчевића, избор протонорара и врховног капетана, легализовање новог правно-политичког положаја Хрватске у складу са законским оквирима одређеним Октобарском дипломом и Фебруарским патентом.¹⁸ У контексту неразјашњених политичких и државноправних односа у Монархији, Срби и Хрвати, на простору Границе и Провинцијала, наведени су да прецизно артикулишу политичке циљеве, што је подразумевало да се Срби у

адресом или – декретом (закључком, одлуком, резолуцијом). Иако је питање било формалне природе, у њему је садржан унеколико различит однос према Бечком двору. Странку одлуке предводио је Кошутов саборац Ласло Телеки, а њега је после самоубиства наследио нећак Калман Тиса. Странку адресе, окупљену око водећих мађарских либерала, предводио је Ференц Деак. Она је била спремна да потпуно уставно-територијалну реституцију затражи адресом. Присталице адресе однеле су незнатну превагу над присталицама декрета приликом гласања у Сабору.

15 Претходно је грофа Агенора Голуховског на месту председника аустријске владе заменио либерал Антон Шмерлинг.

16 В. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба*, Београд 1969, 148–149.

17 Пре састанка Хрватског сабора, у жупанијама су обављене свечане инсталације великих жупана и избори, уз велике разлике између народњака и мађарона, жупанијских часника, на жупанијским скупштинама се расправљало о бројним административним, судским, економским, политичким питањима и у складу са муниципалним правима доносиле одговарајуће одлуке, а 14. марта 1861. основано је, у складу са појединим захтевима банске конференције одржане још у новембру и децембру претходне године, независно Хрватско намесничко веће, земаљска влада на челу са хрватским баном и са хрватским као службеним језиком. Када је завршено конституисање жупанија, спроведени су избори за посланике Сабора.

¹⁸ В. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба*, 136, 140–141, 148–156; М. Стефановски, *Идеја Хрватског државног права и стварање Југославије*, Београд 1995, 22; Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић вођа српских либерала у Аустроугарској*, Нови Сад 2007, 103–117.

Хрватској одреде према идеји хрватске државности и према доктрини о постојању једне, хрватске политичке нације на простору Хрватске и Славоније. Пред српском политиком у ове две „краљевине“ појавио се императив да, отварањем бројних питања у оквиру саборских расправа и закључака и проблематизовањем конструкције хрватског државног и историјског права, дугорочно дефинишу српске националне интересе без обзира колико то било у директној супротности са идејом о историјској неопходности српско-хрватског савезништва. Кључни проблеми односили су се на политичку, националну, језичку и верску равноправност два народа којима је један, истоветан језик могао представљати средство свеукупног културног напретка једино уколико две идеје државности превазиђу супротности које су објективно биле непремостиве, упркос свим настојањима српске стране да стекне хрватско поверење и превазиђе, потисне и занемари анимозитет хрватских политичких првака према Србима.

Осим тога, српски представници у Хрватском сабору, уочи почетка његовог рада, морали су водити рачуна о војвођанском питању, односно заузети став чије су се импликације односиле на судбину Српске Војводине каква је захтевана на Благовештенском сабору. С обзиром на то да су укидањем Војводства Србије, Румски и Илочки срез припојени Хрватској, и тиме обновљена некадашња Сремска жупанија, у хрватској политичкој јавности се очекивало да ће њени представници приступити раду Хрватског сабора.¹⁹ Међутим, политичко расположење Срба у Срему било је далеко од прихватања захтева да се, по хрватском изборном закону из 1848. године, пошаље петнаест посланика у Загреб. Закључци Благовештенског сабора који су се односили на успостављање Војводине Српске, у чијем саставу би се налазили и сремски срезови, упућивали су их на то да покушају сачувати Срем „као неки *ducatus Syrmienis*“, док се питање Благовештенских одлука коначно не разреши у Бечу. Тим пре што је и православно и католичко племство у Срему било наклоњеније сарадњи са Мађарима и „о Хрватима и о хрватском сабору није хтело ни да чује“.²⁰ У овом контексту, одбацујући тзв. „напутак“ из 1848. и држећи се изборног реда од пре ове године, Сремска жупанија је уместо тражених петнаест, послала свега два посланика и Јован Живковић је, као један од њих²¹, објашњавао на Хрватском сабору да овакав поступак није резултат „мржње према Хрватима“, већ само последица ситуације у којој се чека „док се са судбом закључака српског благовештенског сабора не реши“.²² Ово објашњење није уважио Хрватски сабор, поново захтевајући да Сремска жупанија пошаље посланике, у броју и на начин који важи и за све друге жупаније Хрватске и Славоније. На тај начин су изнова потврђене разлике између представника хрватске и српске политике у Хабзбуршкој монархији, ма колико се поједини либерални прваци Срба трудили да их умање и ублаже.

На „бурној и знаменитој“ скупштини Сремске жупаније, одржаној 2/14.

¹⁹ Ј. Шидак, Д. Шепић, *Повијест хрватског народа*, Загреб 1968, 16, 19.

²⁰ Михаило Полит Десанчић, *Беседе*, књ. 1, Нови Сад 1883, 12.

²¹ Други је био гроф Хенрик Кун.

²² М. Полит Десанчић, *Беседе*, књ. 1, 12.

маја, на којој је захтев Хрватског сабора поново разматран, Јован Суботић²³, Ђорђе Новић, Михаило Полит Десанчић и други отишли су корак даље у попуштању Хрватима и прилагођавању њиховим политичким интересима прихватајући да се уваже хрватски захтеви и посланици бирају по „новом“ изборном реду.²⁴ У подужој беседи Полит је, том приликом, изложио узроке који су га навели да прихвати ово становиште. Један од њих се односио на чињеницу да Срем нема „други позив“, односно да нема никаквог правног основа да пошаље своје посланике на Угарски сабор, и да је Срем „у фактичкој вези са Хрватском“. На ову чињеницу, истицао је он, не може утицати ничије расположење, па ни његово, које је, као и код већине Срба, било ближе заговорницима „савеза са Мађарима и са Угарском“, односно ставовима формално-правно хрватске и идеолошки делимично мађарофилске, Унионистичке странке чији је био члан.²⁵ Практичну корист у слању већег броја посланика бранио је уверењем да би се на овај начин снажније потпомогла Уставно-народна односно Унионистичка странка као „партија“ која се на Хрватском сабору залагала за „тешњи сајуз са Угарском“ и која не жели слати посланике у Рајсхрат.²⁶ Сваког сремског посланика, у контексту могућности да на Хрватском сабору буде заступљена и Граница, видео је као важног „емисара за српске интересе“. Без обзира што је увиђао чињеницу да би по новом изборном реду посланици били бирани из сремских срезова, а не из сремске скупштине, и да Срем према томе не би био колективно представљен на Хрватском сабору, Полит је сматрао да се овај проблем може превазићи тако што ће се посланицима дати одговарајуће „инструкције“ да у оним случајевима „где се целокупности Срема таковог и као сачињавајућег дела Војводине буде тицало, они Срем колективно имају представљати“. Дакле, колективност је проналазио не толико у начину бирања представника, колико у представљању изабраних посланика. Није пропустио прилику да предочи како би евентуално неприхватање захтева Загреба могло проузроковати „огорчење код Хрвата“, што би имало за последицу да и она два посланика из Срема буду приморани да се врате „тако да Срем нит би у Загребу нит у Пешти представљен био“. Сличног мишљења, у прилог хрватској политици у овом сегменту, били су и други српски либерали, посебно Јован Суботић, али, упркос томе, њихово становиште није добило подршку већине и, после жестоке дебате, деведесет два гласа били су за „старо“, а свега седамдесет седам гласова за „ново“.²⁷ У таквој ситуацији, премоћ хрватској опцији донели су гласови католика из горњег Срема,

²³ Јован Суботић је већ у пролеће 1861. изабран за првог поджупана Сремске жупаније при чему је бискуп Штросмајер овај избор значајно помогао. Суботић је „успео да измири Србе и Шокце па су они, за све време док је он током шездесетих година у Хрватској био политички активан, међусобно сарађивали и сложено иступали против мађарона и њихове Унионистичке странке“ (В. Крстић, *Знаменити Срби о Хрватима*, Нови Сад 1999, 42–43).

²⁴ В. Новак, *Михаило Полит – Десанчић и Хрвати*, Нови Сад 1933, 7.

²⁵ Од почетка рада Хрватског сабора на њему се формирају три политичке странке: Унионистичка (уставно-народна), Народно-либерална и Странка права. Оне се политичко-програмски првенствено разликују спрам питању односа Хрватске према Угарској и Аустрији, у преуређеној Хабзбуршкој монархији.

²⁶ М. Полит Десанчић, *Беседе*, књ. 1, 13.

²⁷ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, Нови Сад 1999, 245, 278–282.

заједно са сремским „немешима“, калуђерима и свештеницима. Сви они су надгласали оне непопустљиве српске либерале и народњаке дајући неким српским првацима прилику да закључе како су тада у Срему „Срби били већма за Хрвате, него данашњи 'Сремски Хрвати' који су тада хтели да буду Мађари!“²⁸. На тај начин учвршћена је она страна српске политике која је доследно показивала разумевање за Хрвате, неретко и нескривено деловала у хрватском националном и државном интересу, чак и на оним просторима где су Срби представљали етничку већину, као што је то био Срем.

После нових проблема на Хрватском сабору и напуштања истог од стране Јована Живковића и Хенрика Куена/Куна, расписана је нова конгрегација на којој су у већој мери узели учешће представници доњег Срема, и због тога је резултат био другачији него на претходној: закључено је да посланици Срема оду на Хрватски сабор у траженом броју, али да се не бирају по срезовима већ да се изаберу из Конгрегације и да Срем на Сабору буде колективно заступљен. Овако је мислио Светозар Милетић, али и Полит, Мачвански, Кирјаковић и други, док су Маршов, Рогулић, Јанчов, Грчић и други одлучили да овај пут не попуштају хрватском гледишту, сматрајући чак да посланике из Срема уопште не треба послати у Хрватски сабор.

Бранећи становиште да Срби у Загреб пошаљу посредно изабраних петнаест заступника, Милетић се заклањао иза закључака Благовештенског сабора: „закључења конгреса истина још нису закон, али за нас имају исту таку вредност, као напутак за Хрватску и Славонију. Она су наш напутак; и иначе треба да смо колективно представљени, док год државоправно одношење војводства у обште, а Срема спрам Хрватске и Славоније по наособ не буде решено; нека се покаже, да Срем није у истом одношењу спрам троједне краљевине, у ком је друга која жупанија“. Маршов је мислио другачије: „Срем је саставни део војводства, а оно није у Загребу заступљено. На сабор није отишла варадинска регимента, дакле нетреба да иде ни сремска жупанија. Уз то знамо, да у Загребу ни живот посланика није сигуран. хрватски сабор вели да је Срем део троједне краљевине; нашто да идемо, кад нам се не да, да будемо део војводства?“. Јанчов је био за то да се Милетићев предлог одбаци и писмо из Загреба стави *ad acta*. Грчић је наступио још оштрије: „Чега сам се бојао од хрватског сабора, то се и испунило. Увређен је последњим поступком његовим Срем, увређен је народ србски“²⁸. Док су трајале расправе између сремских посланика, на Хрватском сабору, отворено је још једно питање које се односило на политичку равноправност хрватског и српског народа на хрватско-славонском простору и које представници српске црквене јерархије нису хтели да занемаре. Наиме, патријарх Јосиф Рајачић је већ у мају 1861. године дефинитивно одлучио да се не солидарише са хрватском политиком уколико она није и у српском интересу и стога је протествовао против похрваћивања Срба у Хрватској напомињући да у такозваној Троједној краљевини не живи само хрватски народ и да Срби имају своје политичке, историјске и државотворне особности, своје посебно име, своју посебну историју, своју посебну цркву, своје посебно писмо и

²⁸ *Србски дневник*, 13. јул 1861, бр. 61.

свој посебан језик. Српски патријарх је нарочито иступао против „велике неправде“ манифестоване у томе „што се Срием и варадинска регимента противу свакога права и историје оглашују навалице за саставне диелове Хрватске и Славоније“.²⁹

Када је после свега, највише захваљујући упорности Јована Суботића, како је извештавао хрватски *Позор*, четрнаест сремских посланика стигло на Хрватски сабор, кључне расправе већ су увелико одмакле.³⁰ После адресне расправе, Сабор је своје државноправно становиште изразио, на предлог осредњег одбора који је саставио Иван Мажуранић и подржала Народно-либерална странка, изгласавањем ХЛП члана закона којим је санкционисано све што чини, у институционалном и територијалном погледу, суштину великохрватске државне идеје сведене на закључак да је 1848. године између Хрватске и Мађарске/Угарске прекинута ранија државноправна веза, да је Хрватска у односу на Угарску потпуно самостална и независна, да између њих постоји једино персонална унија.³¹ Територијално проширење Хрватске формулисано је као стицање такозване територијалне целокупности Троједне краљевине под којом је подразумевана Далмација, Хрватска „бројећ овамо жупаније риечку са градом Ријеком, његовим котаром и осталим приморјем, загребачку, вараждинску, крижевачку, пожешку, вировитичку и сриемску и садашњу војничку крајину, то јест осам хрватских и три славонске пуковине“, Међумурје „и остала виртуална и територијална права“.³² Унија са Мађарском је начелно прихваћена као персонална унија углавном равноправних држава.³³ За мађарску страну, међутим, Срем, Међумурје, Река и Славонија били су спорни. Мађари су се позивали у питању Срема на историјско право, а још упорнији били су у другом случају, с обзиром да је Међумурје заузето од бана Јелачића 1848. године и насељено Хрватима. У овом погледу је попустио и цар Франц Јозеф дајући пристанак да се оно припоји Мађарској. И Славонија је у мађарској штампи представљана као земља која припада искључиво Мађарској, а Деак је на Угарском сабору самоуверено тврдио да Река правно не може припадати Хрватској. Нису

²⁹ В. Крестић, *Грађа за историју Срба у Хрватској и Славонији*, књ. 1; М. Колар-Димитријевић, *Политичка питања и идеологије у Хрватској 1790–1868*, Збирник радова, Хрватско-мађарски односи 1102–1918, Загреб 2004, 218–219.

³⁰ Највеће заслуге за долазак сремских посланика хрватски *Позор* је приписивао Јовану Суботићу. О томе вид. поближе: В. Крестић, *Знаменити Срби о Хрватима*, 43.

³¹ *Дневник сабора...*, 257–258.

³² О томе вид. поближе: Ј. Шаринић, *Нагодбена Хрватска*, Загреб 1972, 22–1; Д. Чепуло, *Хрватски државноправни идентитет и хрватско-угарски односи 1790–1868*, Зборник радова хрватско-мађарски односи 1102–1918, 233.

³³ Изнети су и другачији предлози. Унионистички заступници Загребца су такође били за територијалну целокупност Троједне краљевине, али да се од Мађарске не тражи признање хрватске самосталности, независности и неповредивости и нису били за персоналну већ за безусловну, реалну унију Хрватске и Мађарске. Трећи предлог бранили су Кватерникови праваша по којима Хрватска не би требало да призна никакву правну заједницу ни са Аустријом ни са Мађарском, већ да ступи у директне преговоре са владарем којег би у Загребу крунисали за хрватског краља, после чега би персоналном унијом уредила односе са Аустријом, а затим ступила у преговоре са Мађарском у циљу склапања савеза о заједничкој одбрани. О овим предлозима гласало се 13. јула, без 35 унионистичких посланика који су напустили Сабор.

изостали чак ни ставови да Хрватска треба најпре да призна мађарске законе из 1848. године, да хрватски посланици морају најпре да дођу у Угарски сабор и да мађарски језик Хрвати прихвате као званични језик. Све ово је директно утицало на формулисање наведеног закона на Хрватском сабору.³⁴ Најистакнутији предствници српске либерално-демократске политике у Хрватској, у тим и таквим околностима, на Сабору на којем су „положени темељи за нову, модерну Хрватску“, остали су доследни одбрани хрватских националних интереса, а изјаве појединих од њих истицане су са разлогом као најбољи примери да такозвана Троједна краљевина на најбољи могући начин и ослањајући се на одговарајуће уставноправне инструменте трајно осигура свој правни положај у аустријском царству. Име Јована Живковића налазило се на списку потписника предлога заступника града Загреба, Светозара Кушевића на листи потписника предлога средишњег одбора (у тадашњој саборској терминологији), али увек настојећи да на свој начин допринесу успеху у осигурању хрватских интереса у односу на Мађарску.³⁵ У *Изјави* Максимилијана Прице, иначе заступника Јастребарског котара, коју је он изнео као предлог којим би се допунила адреса Сабора, и која није разматрана у оквиру дневног рада Сабора, односно одбачена је већином гласова, наглашена је лојалност Хрватске престолу, али и да то подразумева и одбрану норми које је истакао Октобарски устав, а по којима се „оживљава уставно право краљевине Далмације, Хрватске и Славоније у цијелом његовом опсегу“, а што је практично политички значило да Троједна краљевина не може учествовати у раду Царевинског већа који је сазвао владар јер то није у складу са положајем који је изведен и санкционисан одлукама из 1527. и 1712. године.³⁶ За Прицу је било битно остати доследан хрватском државном праву и одбити аустријску политику која се приближавала савезу са немачким земљама јер то води жртвовању самосталности аустријских земаља, па према томе и жртвовању онога о чему је он посебно бринуо, а то је самосталност Троједне краљевине. Прица је настојао, дакле, да хрватски државни интерес прилагоди интересу укупне Монархије и усклади га с њима, тако да је његова изјава у свему представљала наставак српске политике у Хрватској од раније, односно одбрану хрватске политике од 1848. године. И што је најважније, Прица је назначио политику која је водила рачуна о томе да се што пре оствари оно што он није подразумевао као великохрватску територијалну концепцију која је подразумевала присаједињење Војне крајине и Далмације,³⁷ без

³⁴ *Списи саборски сабора...*, св. I, Загреб 1862, 39–40; М. Полић, *Парламентарна повијест Хрватске, Славоније и Далмације са биљешкама из политичкога, културнога и друштвенога живота*, I, (1860–1867), Загреб 1899, 86–90; В. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба 1868*, Београд 1969, 143–147; М. Полит Десанчић, *Беседе*, књ. 1, 15; В. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба*, 171, 177; Ј. Шаринић, Нав. дело, 51–75; Ј. Шидак, *Студије из хрватске повијести XIX столећа*, Загреб 1973, 327–330; М. Стефановски, Нав. дело, 22; Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић*, 106.

³⁵ Ј. Шаринић, Нав. дело, 30.

³⁶ За Причину *Изјаву* су гласали сви истакнути хрватски политички прваци, Јосип Јурај Штросмајер, Иван Мажуранић, Фрањо Рачки, Иван Вончина, Славољуб Врбанчић...

³⁷ Иначе заступљене на Сабору кооптирањем шест народњачких заступника са „информативним гласом“ јер је на Далматинском сабору осигурана аутономашка већина (29 : 13) у складу са куријалним изборним редом одбила да пошаље уопште далматинске посланике у Загреб. И у Ријечи је изостала подршка за хрватску политику јер је тамо изразитом већином, уз мађарску подршку, преовладало уверење да

обзира колико то било неусаглашено са изворним националним интересима српског народа о чијим је политичким потребама такође требало бринути, иако то ни тада ни касније није истакнуто као приоритет и императив српских световних политичких првака.³⁸

Расправа о односу Хрватске према Мађарској трајала је од 18. јуна до 23. јула, када је усвојено решење које је дао Осредњи одбор и које је касније санкционисао угарски краљ дајући му снагу ХЛП члана закона, али су односи између Хрватског сабора и Бечког двора ипак заоштрени када је Хрватски сабор (3. августа 1861) једногласно одбио да бира и пошаље представнике у Царевинско веће и на тај начин се одрекао савезништва са Бечким двором које је подразумевало одрицање лојалности Угарском сабору.³⁹

С обзиром на саборску дефиницију територијалне распрострањености Хрватске, изнова је створен простор за сучељавање српске и хрватске политике у више сегмената. Посебно осетљивим показало се војвођанско питање које је практично обновљено петицијама Загребачке, Вировитичке и Сремске жупаније којима је тражено да се закључци Благовештенског сабора подрже код владара. Ове захтеве Хрватски сабор је одлучно одбио с образложењем да ће то учинити пред Угарским сабором, али тек онда „кад троједна краљевина дође у положај, да са Угарском нови савез уговара“, а до тада, међутим, „да ова ствар остане *in suspenso*“. Непосредно подржавање српских жеља у Бечу одбијено је објашњењем да би се тиме „ишло у прилог реакцији“, а доласком Срба из Срема ово питање је оснажено због њиховог инсистирања да се закључци Благовештенског сабора не игноришу. У расправи о привременој наредби о уређењу муниципија, вођеној крајем августа 1861. године, сремски посланици су узели активног учешћа ставом да се тиме не би смео прејудуцирати статус Сремске жупаније, с обзиром на то да њу сматрају за саставни део Војводине Српске. После Јована Живковића говорио је Михаило Полит Десанчић покушавајући да приволи Хрватски сабор уважавању одлука Благовештенског сабора, „макар само из интереса хрватско-српске солидарности“.⁴⁰ Овом приликом је уједно предложио да Хрватски сабор, у случају обнављања Српске Војводине, донесе одлуку да Сремској жупанији допусти право да се сама одреди према одлукама Благовештенског сабора. Ову могућност је оправдавао уверавањем хрватских посланика да то не значи прекидање српских веза са Хрватима јер су оне утврђене као чврсте управо закључцима Благовештенског сабора. Притом је мислио да треба успоставити два државноправна подручја и да у једном, хрватском, Војводовина српска, како стоји у закључцима Благовештенског сабора, има „једно обште земаљско законодавство у смотрењу Срема са троједном краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом“. Славољуб Брбанчић је,

посланике у Загреб не треба слати.

³⁸ Д. Роксандић, *Српска и хрватска повијест и „нова историја“*, Загреб 1991, 145–146; Ј. Шаринић, Нав. дело, 71–75.

³⁹ Једини саборски посланик који се zaloжио отворено да се изабере посланици за бечко царевинско веће био је надбискуп Хаулик. О томе вид. поближе: В. Богданов, *Историја политичких странака у Хрватској*, Загреб 1958, 610–613.

⁴⁰ В. Новак, *Михаило Полит – Десанчић и Хрвати*, 10.

уважавајући наведене разлоге, одговорио Политу да управо све то говори да „привремени напредак у уређењу муниципија“ није у супротности са жељама сремских посланика. Подстакнут деловима Врбанчићевог извештаја са Текелијине прославе у Новом Саду, на којој је овај лаконски обећао да ће се Срем „натраг уступити Војвођанима“ када „војводина српска опет у живот ступи“, Полит је узвратио великодушним и по хрватску страну врло прихватљивим говором (2. и 6. септембар 1861) у којем је, подржавајући беседу коју је с истом поруком у бечком Рајхсрату тада одржао Стјепан Митров Љубиша, изнео, без икаквог условљавања, гледиште да Далмацију треба присајединити Хрватској. У адресној дебати, српски посланици из Срема одредили су правац српској политици дајући предност верзији адресе чији је аутор хрватски униониста Анте Стојановић, у односу на текст адресе који је саставио хрватски народњак Фрањо Рачки. У речима подршке Одборовој адреси, Полит је напоменуо да је Стојановићевим предлогом, јасније него код Рачког, изражен однос троједне краљевине према целокупној монархији.⁴¹ Насупрот унионистичкој опцији, огласио се Еуген Кватерник заступајући правашку концепцију која се сводила на предлог пуне самосталности хрватске Троједне краљевине и однос „чисте персоналне уније и спрам Аустрије и спрам Угарске“. Чак ни његове ставове српски посланици нису ни критиковали ни осуђивали, а Полит је, штавише, у *Дневнику* оценио да је Кватерников предлог „логично изведен“, с тим да му је успут пребацено „непрактичност“ и „што би троједна краљевина ’неимајући за себе обстанка’ (све да Беч и Пешта сад на то и пристану) за кратко време постала ’ербланд’, као Штајерска и Крањска“.⁴² У коначној редакцији, која је уследила после прекида генералне дебате, усвојено је унионистичко становиште да треба одбацити било какво непосредно учествовање Хрватске у централним државним органима, али уз преузимање правно-историјског увода из нацрта Фрање Рачког. У основи адресе Сабора задржана је идеја о хрватском праву на државност и теза о њеном непрекинутом континуитету заснованом на уговорном темељу из XII века.⁴³ У

⁴¹ М. Полић, *Парламентарна повијест краљевина Хрватске, Славоније и Далмације са биљешкама из политичкога, културнога и друштвенога живота*, I (1860–1867), Загреб 1899, 86–90; В. Новак, Нав. дело, 14; М. Стефановски, Нав. дело, 22.

⁴² *Србски дневник*, 7. јул 1861, бр. 58.

⁴³ Овај уговорни темељ увек се изводи на исти тачин тако што се врши повезивање Pacteconvente из 1102, Цетинског уговора из 1527. и прагматичке санкције из 1712. године. Под првим се подразумева уговорни споразум између угарског краља Коломана и хрватских племића којим је он признат за хрватског краља и заснована државноправна веза између Троједне краљевине и Угарске. Под другим се разуме Цетински сабор хрватског племства на којем је за хрватског краља изабран надвојвода Фердинанд Хабзбуршки, пошто је после Мохачке битке угарски престо био упражњен. Тиме је Хрватска ступила у персоналну унију једино са аустријским наследним покрајинама. Потврда ове и овакве државноправне везе налази се и у Прагматичкој санкцији, насталој 1713, и то у виду сазнања да је признање права наследства женске лозе на хрватски престо условљено гаранцијом целокупног државноправног положаја Хрватске. Оно што се изводи као заједничко за ове државноправне акте и што их повезује у конструкцију континуитета хрватске државности јесте управо уговорни концепт заснивања и мењања државноправних веза. Притом се у прерогативима Хрватског сабора проналази правни континуитет хрватског државног уређења, а губитак неког од ових прерогатива, као што је био случај 1790. године, када се тражила ужа свеза са краљевином Угарском, тумачи као својевољно уступање и пренос надлежности на заједнички угарско-хрватски сабор – уз задржавање гаранција државне независности. Законски чланци Хрватског сабора из

односу на Мађарску допуштен је савез чија би правна природа у смислу реалне уније била опредељена законским чланком XLII.⁴⁴ Српски унионисти из Срема, с обзиром на њихово виђење српске националне политике, нису били противни оваквом виђењу хрватске политике, напротив, били су углавном задовољни овим решењем Хрватског сабора. „Ужа државо-правна веза“, чим се призна „назначена неодвисност и самосталност“, јесте решење које би приближавало све три струје унутар унионистичког покрета, односно Србима тада најближе хрватске Уставно-народне странке.⁴⁵

Поверење Срба у Хрватској према другим хрватским политичким странкама логично је подразумевало макар назнаке спремности да се уваже поједина национална и политичка права Срба, али до тога није дошло. Хрватска странка права искључивала је могућност прихватања било какве политичке посебности Срба у Хрватској и Славонији, а доктрину о једној политичкој нацији у контексту хрватске идеје државности доследно је заговарала и хрватска Народно-либерална странка. До извесног помака дошло је две године касније, када је формирана централистички оријентисана, Самостална народна странка на челу са Иваном Мажуранићем. Његова политика је водила осамостаљењу Хрватске у односу на Мађарску с ослоном на Бечки двор.⁴⁶ Решеност Ивана Мажуранића да обезбеди присталице за своју централистичку политику довела је и до расцепа Народно-либералне странке која се наслућивала због подвојености унутар ове странке (1862–1863) и то у питањима поверења или неповерења у царска обећања која су се односила на сједињење Далмације и Војне границе са Хрватском и, друго, у питању значаја Хрвата у предстојећем решењу Источног питања. За разлику од Мажуранићевих централиста, међу којима су били и виђенији Срби, а најистакнутији међу њима: Никола Крестић и Макса Прица, чак су и програмски дефинисали политику Мажуранићевих самосталаца оправдавајући хрватску концепцију политичке нагодбе Хрватске са Бечом пре него што са Хабзбурговцима нагодбу склопи Угарски сабор и овај програм представљајући јавности у брошури под називом *Увјетно или безувјетно* и препуштајући његово заступање листу *Домобран*, који се појавио 14.

1848. у истом смислу тумачени су као повраћај односно „ускрснуће“ такзваног хрватског државног права (Ф. Шишић, *Хрватска повијест трећи дио: од године 1790. до године 1847*, Загреб 1913, 25; В. Богданов, *Развој националног питања у Угарској*, Загреб 1971, 5–46; М. Стефановски, Нав. дело, 22–23).

⁴⁴ Ј. Хорват, *Политичка повијест Хрватске*, 238–239; М. Стефановски, Нав. дело, 22–25.

⁴⁵ Унутар унионистичког покрета постојале су три препознатљиве струје: једни су били за потпуно занемаривање националне и правнополитичке посебности Хрватске за рачун Угарске. Други су били за јединство засновано на потпуној националној и политичкој равноправности Хрватске са Угарском, док су трећи тежили да преко савеза са Угарском осигурају Хрватској пуну унутрашњу аутономију (В. Богданов, *Хисторија политичких странака...*, 519; В. Крестић, *Хрватско-угарска нагодба*, 169). Оно што је заједничко свим унионистичким струјама јесте савез и очување државне заједнице Хрватске са Угарском. И када су показивали разумевање за супротна гледишта, чак и за ставове праваша који нису прихватили никакву „тесну реалну везу“ са Угарском, унионисти су наглашавали да се мора водити рачуна о томе шта „реалне околности не допуштају“. С друге стране, као разлог због којег нису могли прихватити предлог средишњег (централног) одбора, унионисти су истицали да тај предлог није искрен и да он „не води жељеном циљу, савезу с Угарском“ (М. Полић, Нав. дело, 109).

⁴⁶ Ј. Шаринић, Нав. дело, 85.

маја 1864. године⁴⁷, и који су у хрватској лојалности и прихватању Фебруарског патента видели добре могућности за Хрватску, народњаци око Штросмајера су тражили испуњење хрватских аутономних и националних захтева као услов даље сарадње са Бечким двором.⁴⁸ Мажуранићевци, и српски и хрватски, у питању заједничких послова Хрватске са Аустријом били су за то да заједнички послови буду спољни, финансијски, трговински, ратни и војни и њима би требало да управља централна влада у Бечу која би била одговорна свеаустријском Сабору у којем би и Хрватска, као и све остале аустријске покрајине, учествовала сразмерно броју свог становништва као самостална краљевина. Све остале послове мажуранићевци су остављали у оквиру надлежности Хрватског сабора. Сматрајући овако замишљену аутономију недовољном, Штросмајер је инсистирао да Хрватски сабор самостално одреди начин сакупљања и извор финансијских средстава која ће се користити у Бечу за заједничке потребе. Трговачке послове хтели су такође водити самостално – без потчињавања Министарству трговине у Бечу или макар уз задржавање широких овлашћења за Хрватску у овом погледу. Кључна разлика између ових двеју струја осећала се у погледу преуређења Аустрије. Једни су остајали на принципу федерализма, а други на принципу централизма. Штросмајеровци су, наиме, одбацивали идеју да шаљу заступнике у Рајхсрат, и уместо тога били су за то да се заједнички послови обављају у једном Сенату у којем би 100 посланика било делегирано из покрајинских сабора, а 50 би именовано владар, узимајући притом у обзир све народности у Аустрији.

У случају да цар не пристане на овакав федерализам, Штросмајер је препоручивао – чекање које је за Мажуранића било неприхватљиво јер је сматрао да ће у том чекању Мађарска попустити Бечу и да ће Хрватска тада бити сасвим препуштена Мађарској. Да се то не би догодило, препоручивао је да Хрватска склопи нагодбу са Аустријом пре него што то учине Мађари. Усвајањем централистичке политике и склапањем нагодбе са Аустријом, настојао се избећи за Хрвате опасни дуализам, али и постићи територијално јединство Хрватске. Улазак Хрвата у Рајхсрат чинио му се могућ, уз гарантовање Хрватској извесних аутономних права. Међу најистакнутије Србе у две хрватске странке, унионистичкој и самосталној, убрајани су Максимилијан Прица, Огњеслав Утјешеновић Острожински, Никола Крестић, Светозар Кушевић, Ливије Радивојевић, Никола Беговић, Јован Живковић, Живојин Кирјаковић, Илија Гутеша и други. У српској политици која је манифестована у Хрватској од стране јужноугарских, с једне стране, и хрватско-славонских Срба, с друге, заједничко је било настојање да се подрже хрватски захтеви, чак и уколико су у приличној мери били противни српским националним интересима, с тим да је нејединственост била извесна и очигледна у питању метода којима се треба послужити да би се циљеви остварили. У овом контексту је Милетићева *Застава* критиковала српске прваке који су подржавали начела исказана у брошури *Увјетно или безувјетно* – за њих су она била искључиво у функцији политике „немачких централиста“ и да је много сигурније „да Сабору

⁴⁷ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 531–534.

⁴⁸ В. Крестић, *Максимилијан Прица*, Зборник о Србима у Хрватској 4, Београд 1999, 53–54.

Троједне Краљевине буде слободно претходно и са угарским, па онда обојима са аустријским Сабором договорати се⁴⁹. И унионистички и самосталски одређени Срби помињали су на Хрватском сабору оно што нико није био спреман да прихвати – признање српске националне индивидуалности у Хрватској, политичко, законодавно и судско изједначавање Срба са Хрватима, увођење ћирилице као званичног писма у жупанијама са српском већином, већу присутност у органима власти, равноправнију помоћ српским црквено-просветним установама из државне благајне. Да би то остварили, либерални политички прваци пречанских Срба показивали су спремност да чине уступке хрватској страни, оправдавају хрватске захтеве пред мађарском политичком јавношћу, одлучно иступају у одбрани хрватских интереса, као посланици на сабору у Будимпешти, заступају уверење да сваки помак у остваривању хрватске националне политике може само одговарати Србима.

У међувремену, Јован Живковић, као посланик на Хрватском сабору, заложио се на све начине да војвођанско питање учини сношљивијим за хрватску страну, али ни његово иступање није наишло на позитиван одзив хрватских посланика. Полит је приметио да питање Српске Војводине у Хабзбуршкој монархији, све док га на Сабору посланик Живковић није препоручио, нико „вентилирао није“ и то га је у једном тренутку приморало да искрено изнесе своје мишљење у *Дневнику*: „Изгледа, као да Хрватима војводина на срцу не лежи. Они би желели да је наш сабор изрекао, да сва војводовина део троједне краљевине сачињава, не мислећи шта би Мађари на то рекли“. Ни неколико месеци касније ништа се битно није променило у односу Хрватског сабора према питању Српске Војводине: „Сваки пут, кад се о србској ствари тамо реч повела, могли смо приметити, да се већина сабора отимице овог питања клони, и рада је на сваки начин да се избегне претрес ове ’деликатне’ ствари, која би можда изазвала нешто и нешто, чиме се отворено и јавно на видик још изићи несме“⁵⁰. У саборској беседи (19. септембар) покушао је да заинтересује хрватске посланике за српске националне потребе наглашавајући да Срби не раде у корист бечке реакције, да су настојали постићи договор са Мађарима који би уважио „праведне жеље Срба у обзиру Војводине“, али да је Угарски сабор „потпуно игноровао жеље Срба у обзиру Војводине“ и због свега тога је пред посланицима Хрватског сабора закључио: „Ја сам се лично могао уверити у Пешти, да мађарски државници не само да неће ништа да знају за Војводину, него неће ни на то да пристану, да се жупаније по народностима окруже“. Истовремено је објаснио Сабору да се и елаборат који је саставио Етвешов одбор за питање народности може сматрати управо „као нека сатира на питање народности“, да је „нека аутономија у цркви и школи“ недовољна и неприхватљива и да се на Угарском сабору „свагда истоветује Угарска са Мађарорсагом, те се ставља Угарска на исти ступањ као оне државе, где генетичка и политична народност, као нпр. у Француској исто значе. Никако неће Мађари да се опријатеље мишљу, да је Угарска од прилике оно, што и Швајцарска, где тек више

⁴⁹ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 534.

⁵⁰ *Србски дневник*, 9. јул 1861, бр. 59; 24. септембар 1861, бр. 73.

народности сачињавају политичну народност земље“. Погоршање мађарско-српских односа и наводно служење „реакцији“ на српској страни представио је као логичну последицу политике оних „који би хтели питање народности решити у духу Мађарорсага“ и у име Срба с простора јужне Угарске отворено закључио да је разумљива и оправдана „под тим околностима“ спремност Срба да Војводину „приме“, макар она била и од Беча понуђена.⁵¹

По правној дистинкцији хрватског посланика Ивана Вончине, Мађари не би имали права да се томеprotиве јер се нису устручавали да правно признају укидање Војводине иако је оно стигло од стране „неуставног“ краља којем су сада били спремни исто право да оспоре.⁵² Пледирајући за хрватску подршку српским захтевима у односу на Мађаре, српски посланици на Хрватском сабору морали су рачунати с њима противним хрватским схватањем припадности Сремске жупаније. Наиме, хрватски политичари су и овом приликом наступали бескомпромисно са позиција великохрватског историјског и државног права, инсистирајући на томе да је Срем саставни део Хрватске, а не никакве Српске Војводине, упркос познатој чињеници да су Срби у овој жупанији чинили велику већину становништва.⁵³ У примедбама Хрватске дворске канцеларије наглашено је да се „сједињење читавог Срема с воивоудином [...] никоим начином Његовом величанству поднети несмие, будући да је његово Величанство Срием *безувјетно и неопозиво* са Славониом сјединити благоизволило“.⁵⁴

Војвођанско питање, политичка равноправност Срба и Хрвата у Хрватској и извесно несагласје у третирању државнополитичког статуса Хрватске у Хабзбуршкој монархији нису представљали усамљене примере српско-хрватских спорова на Хрватском сабору и око њега. Сличне несугласице избиле су на видело у питању статуса и улоге Војне границе у Банату, Бачкој и Срему. Српско становиште да би укидање Војне границе требало обавити уз сагласност Српског сабора на којем би учествовали сви Срби из Мађарске, Хрватске, Славоније и Далмације, као и да у будућој Српској Војводини званично писмо треба да буде ћирилица, изазвало је посебно подозрење и незадовољство хрватских посланика и представника хрватских установа. Упркос свему томе, српски посланици на Хрватском сабору, а међу њима се посебно истицао Михаило Полит Десанчић, српско-хрватске политичке антагонизме настојали су умањити, превазићи, одагнати. Притом је граница српске попустљивости била прилично неизвесна, што се потврдило спремношћу Срба да прихвате хрватско мишљење да су Срби и Хрвати „један народ“ у Хрватској, Славонији, Далмацији и Граници – без именованја тог народа. Оваква спремност на уступке није донела никакве политичке користи. Уважавањем начела „солидарности

⁵¹ *Српски дневник*, 9. јул 1861, бр. 59; 24. септембар 1861, бр. 73.

⁵² М. Јакшић, *Политова Источна Швајцарска и Кошутова Дунавска Конфедерација*, ЛМС, књ. 338, Нови Сад 1933, 74.

⁵³ Према државном попису објављеном 1857, у Петроварадинској регименти било је 63,2% Срба, а у Сремској жупанији 59,4% (*Statistische übersichten über die Bevölkerung den Viehstand von Oesterreich. Nach der Zählung vom 31 Oktober 1857*, Wien 1859; В. Крестић, *Српско-хрватски односи и југословенска идеја*, Београд 1988, 84).

⁵⁴ В. Крестић, *Грађа о Србима у Хрватској и Славонији 1848–1914*, књ. 1, Београд 1995, 106–107.

међу Србима и Хрватима као 'народу једне крви' српски посланици су тражили хрватско разумевање за Српску Војводину, али ова подршка је изостала⁵⁵.

У овом контексту, Милетићу, Политу и милетићевцима као најзначајнијим представницима српске политике на јужноугарском простору преостало је једино да закључе како неспремност Хрватског сабора да „унапреди Ускрс Војводине“, пружа могућност многим да кажу с разлогом: „Хрвати све веле да су нам браћа, а кад треба да се покажу као таква, онда се чине невешти“.⁵⁶ Овакво мишљење у потпуности је одговарало оном које је изнео Милан Савић, двадесет година касније у уводном чланку *Заставе*. У научној литератури остали су закључци да су помирљиве изјаве Срба о „једном народу“, на Хрватском сабору, потврђивале спремност српских политичких првака да доследно прихвате хрватску државну и политичку доктрину.⁵⁷ Притом је важно напоменути да није једино питање припајања Срема будућој Војводини било за Хрвате неприхватљиво, већ да су у контекст српско-хрватског политичког несагласја убрајани и други проблеми, као што је било мишљење појединих српских политичара да се укидање Границе може обавити само уз сагласност српског Сабора на којем би учествовали сви Срби из Угарске, Хрватске, Славоније и Далмације. Објективно нерешиво било је и становиште које се сводило на то да Војна граница у Банату, Бачкој и Срему буде део Војводине, као и захтев да у будућој Војводини ћирилица буде званично писмо.⁵⁸ Сва ова питања тешко је било пренебрегнути тим пре што се на њих у хрватској политичкој јавности уопште гледало као на тежњу која води обезбеђењу статуса „дипломатичког“ народа за Србе у Хрватској и подели државе Хрватске између Срба и Хрвата. Тиме је постало извесно да српски представници на Хрватском сабору, упркос свим настојањима, не могу избећи сукоб с истом оном идеолошком конструкцијом која је доминирала на Угарском сабору, а то је идеја о једном политичком или дипломатичком народу. Уосталом, ову доктрину су хрватски политички прваци делимично наследили од мађарске државно-феудалне идеологије и из ње извирућег права, обезбеђујући јој трајно упориште у владајућој хрватској национално-политичкој идеологији. Успон идеје о једном политичком народу на Хрватском сабору 1861. запажао се у понашању, беседама и речима свих хрватских посланика, а нарочито хрватских праваша.⁵⁹

Приликом дискусије о основним школама и називу језика у наставним предметима, посебно верској настави, дошло је до обнављања дискусије о називу језика у Хрватској. Вођа хрватских праваша, Еуген Кватерник, напоменуо је да је

⁵⁵ Полит је био један од оних српских посланика који су често употребљавали ову формулацију, доприносећи и на тај начин учвршћењу српске политичке солидарности са Хрватима: „Што се тиче Хрвата, то немојмо заборавити, да смо једна крв и тежимо *колико је могуће* за народном солидарношћу. Помислимо, да свој своме треба добра да жели; можемо се кадгод један на другог и расрдити, ал гледајмо, да се брзо одсрдимо“ (*Српски дневник*, 9. јул 1861, бр. 59).

⁵⁶ В. Новак, Нав. дело, 16.

⁵⁷ М. Полић, Нав. дело, 116

⁵⁸ В. Крестић, Нав. дело, 62.

⁵⁹ A. Szabo, *Civilna Hrvatska i Slavonija do Austro-ugarske nagodbe*, Povijest Hrvata, knj. 2, Zagreb 2005, 425–428; П. Корунџић, *Хрватска државна идеја Е. Кватерника*, Радови, Загреб 1997, 91–93, 96, 99; *Стиси саборски 1861*, св. 2, 169–181; В. Крестић, *Грађа о Србима у Хрватској и Славонији 1848–1914*, 104–105.

назив „југословенски“ прихватљив само као концесија Србима приморавајући на тај начин, иначе веома попустљивог према Хрватима, Полита, једног од најугледнијих српских посланика на Хрватском сабору, да реагује на ову изјаву што је овај и учинио рекавши да се право не може називати концесијом и да Срби имају право да се њихов језик зове – српским, пошто и Срби живе у Троједној краљевини. То је значило, по њему, да треба одбацити израз „југословенски језик“, јер се језик никада не назива по географским појмовима већ по народу који се њиме споразумева, и за народни језик у Троједној краљевини узет је назив хрватскосрпски језик. И у питању имена народа у Хрватској, одбио је Кватерникова објашњења по којим се и „у старим повељама народ троједне краљевине свагде хрватским звао, 'gens croata' и да ту о Србима нема разговора“. Под именом народа, Кватерник је, као и сви други хрватски политички представници, разумео искључиво један политички народ у Троједној краљевини, и то хрватски народ, који сачињавају сви становници такозване Троједнице, дакле и Срби. На овај начин је отворено манифестована тенденција поништавања српског права на национално име и њихово право на посебну националну и политичку самобитност у Хрватској. Српски посланици су ову политику препознали, али јој се нису ни довољно одлучно ни довољно јединствено супротставили. Безнадежна идеја хрватско-српског савезништва односила је превагу над сваком критиком великохрватске политике. На тај начин су учвршћивани темељи српске либерално-демократске политике која је у подршци Хрватима и њиховој конструкцији хрватског државног права видела српски национални интерес, и оваква политика је опстала све до 1918. године, упркос свим искушењима на које је наишла.

Упркос очигледним разликама у схватању политичко-правног статуса Срба и Хрвата у Хрватској и Славонији, на сабору у Загребу 1861. године донете су одлуке које се могу тумачити као извесна манифестација спремности хрватске стране да макар формално уважи поједине српске захтеве који су се сводили на правно санкционисање национално-политичке равноправности два народа. Најпре је после 20. и 23. саборске седнице, законским чланком XXXI, реаговано на већ поменути Рајачићев протестни одговор великом загребачком жупану Ивану Кукуљевићу јер је отворено устврдио да је „жителиство војничке крајине чисто хрватско“. У Рајачићевом саборском иступању манифестована је битна разлика у разумевању српске политике између српске црквене јерархије и српских пречанских либерала. Она се првенствено види у следечим речима: „Жителиство Крајине хрватске било је у почетку чисто овејано србско; и тек од оног времена, како је граница на полкове раздиелена, ушло је у њу нешто хрватскога народа [...] Србљи и Хрвати најближа су браћа међу собом, али је опет сваки народ имао своје особито име од онога времена кад су у прво доба историје они заједно или у најближем сусједству, један са другим живили, пак једнако до данас [...] Србљи имаду своју, а Хрвати своју особиту историју; Србљи имају своју, источну, а Хрвати своју западну цркву; Србљи имају своју славенску, а Хрвати своју латинску писменицу. Ако дакле Србљи и Хрвати и јесу најближа браћа, ипак они нису један и исти народ“.⁶⁰ Сабор

⁶⁰ *Дневник Сабора троједне краљевине Далмације, Хрватске и Славоније држана у Загребу год 1861,*

је прибегао законском закључку, у чијем доношењу је била значајна улога Јована Живковића у току „тајне седнице“ (16. јун), да „није овај сабор и којом приликом није као, дапаче вазда припознао, да у трој. краљевини има и народа србскога те увиек желио, да Срби и Хрвати као најближа и једнородна браћа један другога име и племе као народну светињу љуби и почитује и као досада тако и у напредак у братској слози остану“.⁶¹ После 58. и 59. саборске седнице усвојен је законски чланак LVIII којим се „језик југославенски троједне краљевине изјављује се овим за свеколики обрег троједне краљевине за једино и изкључиво службени језик у свих струках јавнога живота“.⁶² Овај законски чланак, чије се доношење повезује директно са Кукуљевићевим наступом на 13. саборској седници и обновљеним на 58. седници тако што је првобитни назив „хрватско-славонски“ променио у „хрватско-србски“, притом остајући при становишту супротстављеном Рајачићевом да Срби не постоје у хрватским земљама, није заживео у наредних шест година, када је расправа о њему обновљена у другачијим околностима. У научној литератури су се одржале неусаглашености око тумачења XXXI законског чланка – да ли се њиме признаје само физичко присуство Срба у Хрватској или и њихова политичка посебност, и какав је суштински значај донетих саборских одлука будући да их ни владар није уважио.⁶³

Иако је, рескриптом, распустио Хрватски сабор, јер није прихваћен његов захтев да се пошаљу заступници у Царевинско веће, цар је испунио дато обећање да ће привремени хрватски дворски дикастериј претворити у Хрватско-славонску дворску канцеларију и то је учинио (20. новембра 1861): за њеног канцелара именовано Ивана Мажуранића, а Врховни суд као Сто седморице са баном као председником добила је Хрватска већ следеће године (30. јун 1862). Оснивањем ових управних органа, Хрватска је, са раније образованим Намесничким већем и обновљеним жупанијама, ојачала свој аутономни државноправни положај у Хабзбуршкој монархији. Хрватске институције су по природи добијених надлежности, у овом периоду иначе познатом као Шмерлингов провизоријум и по Шокчевићевом бановању, долазиле у прилику да се баве и српским захтевима. До Хрватске канцеларије стизала су, од стране Угарске дворске канцеларије, акта Благовештенског сабора која су се односила на захтевање Српске Војводине, али их је овде дворски саветник Ливије Радивојевић „држао дуго и дуго на своме столу док напослетку нису добили оно бирократско решење: имају се у своје доба репродуцирати, дотле у писмохрану“.⁶⁴ Истовремено су ово питање настојале да оживе неке општине из Хрватске и уже Угарске шаљући молбе аустријском цару. У српској штампи у ово време се увелико расправљало о Војводини као дистрикту, у

Загреб 1862, 65–66, 129.

⁶¹ *Стиси саборски*, св. 1, Загреб 1862, 34.

⁶² Исто, 57.

⁶³ *Стиси саборски*, св. 1, 34, 57, 58; *Стиси саборски*, св. 2, 146–151; В. Крестић, *Грађа о Србима у Хрватској и Славонији*, 96–104; В. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, 60–67; Ј. Шидак, Д. Шепић, *Повијест хрватског народа 1860–1914*, Загреб 1968, 20; Д. Роксантић, *Српска и хрватска повијест...*, 147–157.

⁶⁴ *Браник*, 9/21. октобар 1890, бр. 121.

који би ушла и Сремска жупанија и Варадинска регимента, при чему није било непознаница да канцелар Мажуранић „истина потпомаже Србље у свима њивим захтевањима, што се њиове народности тиче но тако исто противан је њима ако се не слажу са областном целокупности троедне краљевине“.⁶⁵ Уопште, у прво време Мажуранићевог канцеларства, војвођанско питање није изгубило на актуелности. Расположење бечке владе није изгледало противно закључцима Благовештенског сабора и молбе многих општина из Угарске и Троједнице, упућене цару, сведочиле су да се нада обнови Војводине Српске. Бечке новине, у то време, увелико су писале о потреби успостављања Војводине и чак се говорило и о лицима која ће бити „понамештана у вишим званијама у Темишвару“. Неодлучан одговор који је добила сремска депутација није потиснуо наду „да ће се Војводина успоставити“.⁶⁶

На седницама министарског савета у Бечу (8. августа и 2. новембра 1862) закључено је војвођанско питање онако како је то хтела мађарска политичка елита и тиме дефинитивно заокружена позиција сваке заинтересоване стране у овом питању: бечких министара, мађарских функционера, али и хрватског дворског канцелара Ивана Мажуранића.⁶⁷ Иако није бранио закључке Благовештенског сабора, Мажуранић није оспоравао право угарског краља да образује самосталне дистрикте, сматрајући задовољавајућим решењем да се Србима допусти посебан дистрикт (округ) који би био нешто већи од Кикиндског дистрикта. Притом је остао потпуно доследан хрватској политичкој доктрини у њеном територијалном сегменту, не прихватајући за Срем никакве промене ни у административном ни у судском погледу. Извесно попуштање Србима са Мажуранићеве стране могло се видети једино у Хрватској дворској канцеларији у којој је успостављена равноправност између ћирилице и латинице и у чијем раду су Срби имали право да учествују.⁶⁸ Ова установа, која је „у српским стварима имала меродавну реч“, дописивала се „благодарећи утицају Срба политичара“ ћирилицом са патријархом и управом српских црквено-народних фондова. Чак се и сам канцелар Мажуранић, у православним документима који су упућивани у Карловце, потписивао ћирилицом.⁶⁹

Начелно, управа Ивана Мажуранића у време Шмерлинговог провизоријума (1862–1865) унеколико је ублажила нарастајуће српско подозрење према хрватској политици, али већ на следећем Хрватском сабору показало се да је разлога за постизање српскохрватског поверења и савезништва све мање. То, међутим, није одговорило српске либералне политичке прваке да истрају у настојању да се политички савез два народа чије се државне идеје објективно биле дијаметрално супротстављене, због кључних састаника које чине њихову суштину, постигне,

⁶⁵ Д. Микавица, *Михаило Полит Десанчић*, 116.

⁶⁶ М. Полит Десанчић, *Беседе*, књ. 1, 26; С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 319–321.

⁶⁷ Д. Кириловић, *Српски народни сабори*, књ. 1, 19–20, 83–93; В. Крстић, *Срби у Угарској од слома револуције до нагодбе (1849–1867)*, Историја српског народа V/2, 129; М. Костић, *Већања у бечкој влади о постулатима Благовештенског сабора за обнову Српске Војводине*, Историјски часопис, Београд 1963, 239–266.

⁶⁸ Михаило Полит Десанчић је у Канцеларији постављен 1862. године најпре за концептуалног секретара, затим за секретара Банског стола и најзад је задржан у судско-правном одељењу Дворске канцеларије.

⁶⁹ С. М. Косић, *Наш национализам у предратној Војводини*, Београд 1941, 12; В. Новак, *Нав. дело*, 18.

сачува и унапреди и да се одговарајућим законима на Хрватском сабору дугорочно санкционише. У претпоставке за постизање српско-хрватског савезништва убрајано је и уверење представника српске либералне политике да хрватско државно право треба бранити, да хрватско и српско државно право не морају бити нужно у колизији и сукобу, да је могуће постићи неопходан степен политичког савезништва и да Србима у Хрватској и Славонији не прети нарочита опасност од српске политике. Узалудност настојања да се Хрвати придобију за српске интересе и да им се потврди и докаже спремност српске стране на договор у обостраном интересу пренела се и на рад следећег Хрватског сабора.

У расправљању српско-хрватских неусаглашености које су српски либерали из јужне Угарске упорно прикривали, посебно битну улогу имао је најзначајнији представник пречанских Срба, Светозар Милетић, а његов однос према Хрватима и хрватској политици исказао се јасније управо 1861. године, иако је кључна начела за дефинисање српске политике у Хрватској уобличио две године касније, објашњавајући интересовање за збивања у Хрватској и Славонији на следећи начин : „Судбина Троједне Краљевине и нас се Срба из више обзира јако тиче, једно што су Славонци, а сада и Хрвати по језику с нама истоветна грана славенска, друго што половина народа, која исторично-политично у Троједну Краљевину спада, српско име носи, треће, што Троједна Краљевина по земаљским и народним правима тако важно место у саставу земаља и народа аустријски заузима, да се питање о државо-правном одношењу Троједне Краљевине за кључ сматрати може, како ће се и остала спорна питања између Аустрије у Угарске с једне, и између ови и остали народа с друге стране решити моћи“.⁷⁰ Полазећи од овог становишта, Милетић је осећао потребу да се заузме за што већу самосталност Хрватске у односу на Мађарску верујући да ће то односе између Хрвата и Срба учинити сношљивијим, позитивнијим и политички сврсисходнијим за обе стране. А позитивне односе између њих сматрао је остваривим једино уколико заживи потпуна политичка равноправност српског и хрватског народа на простору Хрватске, Славоније и Далмације, и уколико Срби помогну Хрвате у постизању политичке равноправности са Мађарима, а то је значило да је потребно помоћи установљење специфичног „реалног савеза“ између Мађарске и Троједне краљевине који би био заснован на личности владара: „да се свеза између Тројне Краљевине и Угарске заснива на личној унији владатеља [...] и да обе краљевине у реалну свезу заједничког законодавства у изрично опредељеним правима и интересима ради заједничке користи и заштите ступају“. Решење недоумица око статуса Срба у Хрватској и Славонији предложио је на основу међусобног уважавања и слоге: „Тројној Краљевини треба у овој прилици слоге уопште, а међу Србима и Хрватима особено; да нас бог чува од фанатизма народности, фанатизам народности је ма и именом само, гори од фанатизма слободе, јер овај малоумним и мекушцима слободу намеће (што је само у начелу противуречно) али овај одузима слободу и најсвеснијем и најслободнијем, убија дакле слободу у главу. Оставимо, као што Славонци рекоше, име сваком на вољу, државним законом оба имена као народна признајте и

⁷⁰ С. Милетић, *Сабрани списи*, књ. 1, 405.

уважите“.⁷¹ Ово питање, јасно отворено већ 1861. године, питање признања српског народа и његовог имена у Хрватској остало је отворено и касније, када је и Милетић ступио у Хрватски сабор као његов посланик и покушао да српску политику у Хрватској осмисли и унапреди на начелима која су подразумевала равноправност и солидарност са Хрватима.

У међувремену, Шмерлингов провизоријум/централизам, који је у Хрватској опстао од распуштања Хрватског сабора, до сазивања новог 1865. године, није постигао основни циљ – да заступници из Хрватског сабора стигну у Рајхсрат и тако додатно ослабе отпор Угарске. После састанка Хрватског сабора 12. новембра 1865.⁷² странке су формирале своје клубове. Хрватско-либерална странка окупљена око листа *Позор* имала је свој клуб у изложбеном здању и због тога су је и звали „Изложбена странка“ (Милетић) или „Шпитаљци“, како је говорио Суботић, јер се „устанила у згради земаљског шпитаља“. Самостална народна странка, или „рајхсратска“, окупљала се у здању дворане и Милетић је о њој стога писао као о „Дворанској странки“, а Јован Суботић, председник ове странке у то време, помињао је „зграду народног дома“ као њено седиште, али није помињао популарни назив странке. Унионистичка странка, уставно-народна или „мађаронска“ како су је многи, па и Суботић, називали, налазила се у касини („Касинска странка“). Због уједињења (фузије) две хрватске опозиционе странке, до чега је дошло још у октобру 1864. године, представници Унионистичке странке су се накнадно преселили у клуб изложбе. За све то време, најистакнутији српски посланици, подељени у редовима Самосталне и Унионистичке странке, безуспешно су настојали да постигну разумевање и подршку хрватских страначких присталица за националне и политичке интересе Срба у Хрватској. Суботић је своје пристајање уз хрватске самосталце правдао уверењем да је то била једина политика која је водила федерализму у Монархији, а што је он сматрао „најправичнијим решењем“.⁷³ Битан разлог, који је оправдавао српско политичко опредељење ка Унионистичкој странци, састојао се у томе што је ова странка била спремна да, макар на посредан начин, призна Србима у Хрватској национално-политички индивидуалитет. Полит, који је изборни резултат искористио као могућност да се прикључи унионистичком клубу у касини и уједињеној хрватској опозицији, затечену фузију хрватских опозиционих странака сматрао је неприродном, уочавајући у њој велики број непомирљиво супротстављених елемената: „Хрватска аристократија, која је била скроз мађаронска, тешко се могла сложити са хрватским народњацима, којима није било толико стало до савеза мађарског, колико до ’неодвисности и целокупности Хрватске’ и у том главна је била тежња народне хрватске странке: да се Крајина са Далмацијом утелови“.⁷⁴

Укупно узевши, настојање Срба да хрватској политичкој елити докажу да су у сваком тренутку спремни да се заложу за постизање хрватских интереса у односу

⁷¹ Исто, 418.

⁷² Још пре него што се он састао, укинут је Фебруарски патент, царским указом од 20. септембра 1865. и тиме је пут ка дуалистичком преуређењу Монархије постао изванредан.

⁷³ Ј. Суботић, *Аутобиографија*, књ. 3, Нови Сад 2005, 194.

⁷⁴ *Беседе*, књ. 1, 28.

на Бечки двор и Угарски сабор није узвраћено на очекивани начин и објективно непремостиве идеолошке и политичке супротности су се одржале и у наредном периоду. Њих српски политички прваци либералне провенијенције често нису хтели да истакну, већ су их релативизовали и умањивали верујући да ће се на тај начин сачувати претпоставке за стицање хрватског поверења, да ће им на више пута демонстрирану политичку подршку бити искрено узвраћено на једнак начин, да хрватска страна неће инсистирати на разликама између конструкције хрватског државног права и српске државотворне доктрине и да ће, као и они, подредити макар један део националних интереса постизању идеализованог, историјски крајње дискутабилног и противречног хрватско-српског савезништва. На Хрватском сабору 1865. године отворено питање хрватско-мађарских односа и става према политици Бечког двора оставило је довољно простора за дефинисање мишљења српских посланика у хрватским странкама којим би дугорочно одредио правац српске националне политике на славонском и хрватском простору.

**HOPELESS UNION:
SERBIAN-CROATIAN RELATIONS AND VOJVODINA ISSUES
1848-1868 (2)**

Summary

During a time of absolutism in the Habsburg Monarchy (1849-1860), the basis for Serbian and Croatian relations was defined by the Croatian political elite, who took for granted that the Serbs would continue to provide unquestioning support for the ideological and political constructions of Croatian statehood rights. From the Vienna Literary Agreement to the dissolving of the Croatian Parliament in 1861, leading Serbian liberals attempted in various ways — whether by parliamentary means or through public campaigns and journalistic endeavours — to win the Croatian side over to a political alliance between the two peoples. However, expectations remained unfulfilled due to fundamental differences between two ideas of the state in political, national-ethnic and territorial terms. Such differences were insurmountable, despite the attempts of the Prečani Serbs to overlook, hold back or relativise the discrepancies in the interest of reaching an alliance for which there were no key historical or social prerequisites.

Keywords: Croats, Serbs, Hungarians, Croatian Parliament, Eugen Kvaternik, Josip Juraj Štrosmajer, Mihailo Polit Desančić, Maksimilijan Prica, Nikola Krestić, Ivan Mažuranić, Croatian political parties.